

УДК 821.512.154

“ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВДУН “БЕТМЕ-БЕТ” ПОВЕСТИНДЕ КООМ ЖАНА ЖЕКЕ
АДАМ ТАГДЫРЫНЫН БҮТҮНДҮГҮНҮН КӨРКӨМ ИЛИКТЕНИШИ”

*ЖАМУ ТИПФ “филология жана педагогика”
кафедрасынын окутуучусу Мырзабекова А.Ы.*

Аннотация: Бул макалада Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылыгы 50-жылдарда башталгандыгы, чыгармаларында жалпы адамзаттык маселелерди изилдеп, чечмелегендиги. “Бетме-бет” повестинде Сейде менен Ысмайыл аркылуу коом менен жеке адамдын тагдырынын бүтүндүгү жөнүндөгү философиялык проблема жөнүндө маалымат берилди.

Түйүндүү сөздөр: Чыңгыз Айтматов, жазуучу, автор, повесть, каарман, турмуш, согуш, Сейде, Ысмайыл

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЦЕЛОСТНОСТИ СУДЬБЫ ОБЩЕСТВА И
ЛИЧНОСТИ В ПОВЕСТИ “ЛИЦОМ К ЛИЦУ” ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА

*“Филология и Педагогика” ЖАГУ ТИПФ
преподаватель кафедры Мырзабекова А.Ы.*

Аннотация: В этой статье говорится, что творчество Чингиза Айтматова началось в 50-е годы, в его произведениях исследуются и интерпретируются общечеловеческие вопросы. В повести “лицом к лицу” рассказывается о философской проблеме целостности общества и личности через Сейду и Исмаила.

Ключевые слова: Чингиз Айтматов, писатель, автор, повесть, герой, жизнь, война, Сейде, Исмаил

ARTISTIC STUDY OF THE INTEGRITY OF THE FATE OF SOCIETY AND THE
INDIVIDUAL IN THE STORY «FAKE TO FAKE» BY CHINGIZ AITMATOV

*“Philology and Pedagogy” JAMU TIPF
teacher of the department Myrzabekova A.U.*

Annotation: This article says that Chingiz Aitmatov's work began in the 50s, and his works explore and interpret universal issues. The story “face to face” tells about the philosophical problem of the integrity of society and the individual through Seida and Ismail.

Key words: Chingiz Aitmatov, writer, author, story, hero, life, war, Seide, Ismail

Ч. Айтматов – дүйнөлүк адабиятка чыйыр салган кыргыз элинин атактуу жазуучусу. Жазуучунун чыгармачылыгы 1950-жылдардын экинчи жарымынан башталат. Ал адегенде “Газетчи Дзюйю”, “Асма көпүрө”, “Түнкү сугат” сыяктуу аңгемелер менен кыргыз адабиятында белгилүү боло баштап, кийин “Бетме-бет”, “Жамийла” ж.б. повесттери менен чыгармачылыгын бекемдеп, андан соң бир топ тажрыйбалангандан кийин роман жанрына кирген. Демек, улуу жазуучубуздун чыгармачылыгын көздөн өткөрсөк, анда ал төмөндөн жогоруга, жеңилден татаалдыкка багыт алганын көрөбүз. Ар бир чыгармасында жазуучу өзү айткандай, улам кайра жаралып, жалпы адамзаттык маселелерди күн тартибине коюп, көркөм чечмелеген. Ч. Айтматовдун бүтүндөй чыгармаларын карап, баардыгында “канткенде адам уулу адам болот” деген маселе жаңырып турганын байкоого болот. Мына ушундай чыгармалардын бири – “Бетме-бет” повести болуп саналат. Улуу жазуучубуз бул чыгармасында адам кандай кырдаалда кандай адам болуп чыга келери, согуш жана анын адамдарга, алардын тагдырларына

тийгизген таасирин көркөм иликтөөгө алат. Чыгармадагы каармандар Ысмайыл менен Сейде сюжеттик линияда негизги роль ойнойт. Ч.Айтматовдун бул чыгармасы кыргыз повестинин ошол кездеги өнүгүш процессине өзүнчө бир принципалдуу жаңылык апокелген окуя болгон десек жаңылышпайбыз. Маселе сыртынан караганда чакан, тыгыз келип, биз көнүп алган чоң форматтуу повесттерге окшобой жатканында гана эмес. Кеп повесттин ички көркөм табиятында, структуралык биримдигинде, тарыхый мезгилдин философиялык-социалдык концепциясын жана жеке адамдын рухий дүйнөсүн айкаш сүрөттөөдө, эң акырында, жазуучулук көркөм ой жүгүртүү маданиятында жатат. Чындыгында эле буларда белгиленгендей, калемгердин тыным албас изденүүсү, өткөндү кайталабастан, алдына улам бийик критерий коюу менен өрдөн-өргө карай умтулуусу, өз мезгилинин курч маселелерин тикесинен коюшу, коомдук социалдык көрүнүштүн курч миздерин жумшартып, жылма жазмакерликке таянбастан, түздөн-түз мезгилдин ички карама-каршылыктарын, тунгуюкта чечилбей калган күрөштөргө чейин реалдуу сүрөттөөгө мүмкүндүк берген “Бетме-бет” повестинин жаратылышына түрткү болгон.

Бул чыгармасында жаратууда чебер жазуучу фактыны терең жалпылаштырып эле берип тим болбостон, аны конкреттүү адамдардын же болбосо каармандардын тагдырларында, ой толгоолорунда берүү менен конкреттүү турмуш кырдаалдарында ачып берген. Чыгармада автордун айтайын деген ою окуялар, алардын байланыштары, тизмеги аркылуу берилген. Сүрөттөлгөн окуялардын көлөмү чыгарманынын жанрына, айтыла турган ойдун мүнөзүнө, татаалдыгына жараша көрсөтүлгөн. Чыгармада Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги жеке адам тагдыры менен коом сүрөттөлөт,

Ошондой эле, чыгармадагы каармандардын мүнөзү белгилүү бир окуялардын тутумунда ачылуу менен андагы окуялардын татаал тутуму аркылуу каармандардын өз ара мамилеси менен карым-катнашынын ачылышы повесттин сюжетинде берилген. Негизинен чыгарманын өзөгүн адам жана коомдун өз ара карым-катышы, кейипкерлер менен социалдык чөйрөнүн мамилелери түзгөн кырдаал жатат.

Академик Д.С.Лихачев: “Адам ар дайым адабий чыгармачылыктын борбордук объектисин түзөт. Адамды сүрөттөө менен калган нерсенин баарын жалаң эле социалдык турмушту, тиричиликте эмес, табиятты, дүйнөнүн тарыхый өзгөрүштөрүн жана башкаларды сүрөттөөдө да айкалышта болот. Жазуучу колдонгон көркөм каражаттардын бардыгы адам кандай сүрөттөлөт - ошону менен тыгыз байланышкан” - дейт.

«Бетме-бет» повестинде автор Сейде менен Ысмайыл аркылуу коом менен жеке адамдын тагдырынын бүтүндүгү жөнүндөгү философиялык проблеманы козгойт. Каармандардын жашоого, үй-бүлөгө, Ата Мекенге карата көз караштары, алардагы психологиянын өзгөрүшү, патриархалдык этиканын жоболорунан кол үзүү, адамдык бийик касиетти сактап калуу чыгарманын өзөгүн ээлейт.

Согуш, башка түшкөн оор мүшкүл гана адамдын чыныгы жүзүн көрсөтө алат. Ошондуктан согушка чейин эл катары күнүмдүк турмуш-тиричилик менен алектенип келген Ысмайылды Ата Мекендин коркунучта турушу тынчсыздандырбайт, тескерисинче, алдында бир гана арам ой бар – чымындай жанын кандай болсо да коргоо, жанбактылык кылуу, эл-жерден качып үй-бүлөсүнө кайгы алып келген дезертир болот.

Сейде Ысмайылдан айрылып, жетим-жесир болуп калабызбы деп коркот. Алгач ал жалгыз Ысмайыл менен эле иш бүтүп, өкмөттүн казынасы кемип кетмек беле деген ойдо жүрөт. Аны коргоп жашырып, бар тапканын Ысмайылдын оозуна кармап багып жүрөт. А Ысмайыл болсо уламдан улам мезгил өткөн сайын кара курсактын эле камын ойлоп, адамдык касиетин жогото баштайт. А Сейде анын ушул абалынан кооптонуп, ушул үңкүрдө жатып жинигип кетеби деп тынчсыздана баштайт. Сейденин ички дүйнөсүнүн түпкүрүндө мурдагы жыйналып келген адамдык сезимдер Ысмайыл тигинтип Тотойдун жалгыз уюн уурдап, союп алганда кыймылга келе түшөт. Уулун көтөрүп Ысмайыл жашынган үңкүргө келгенде биз мурунку уяң, тартынчаак Сейдени эмес, башка жаңы

Сейдени көрөбүз. Ысмайылдагы коркоктук, өзүмчүлдүк мүнөз бул жолу жөнөкөй аялдын ар намысынын, абийиринин алдында быт-чыты чыгат. Автор повестте Ысмайылдын адамдыгынын дегредацияланышын акырындык менен окуядан окуяга өткөрүп сүрөттөп отурса, Сейденин нравалык сапаттарын улам бийиктетип, логикалык ырааттуулукта ачып берген. Кийинчерээк Ч.Айтматов бул повестке кошумча тарам катары бир эки окуяны кошкон. Автор белгилүү бир шарт-жагдайлардан, себептерден улам айта албай калган ойлорун киргизген. Жаңы тарамды негизинен каармандардын Чаткалга көчүп кетүү жөнүндөгү ойлору тереңдетилет. Эгерде мурдагы текстте Ысмайылдын айтуусу боюнча Чаткал Сейденин үмүт-кыялы катары жашап, ага өзү гана ичинен сыймыктанып келсе, кийинки вариантта чынында эле Чаткалга жол тартуу ойду Ысмайыл энеси менен Сейдеге бөлүшүп, бардыгы чогуу бир пикирге келишип, акырындык менен камылганы көрө башташат. Сейде баягыдай эле уяң, жоош, бирок жүрүм-турумунда бир аз ачыктык бар. Ысмайыл болсо үй-бүлөнүн жоопкерчилигин сезген сыяктуу. Анын психологиясында өзгөрүүлөр бар. Сейде менен бардык нерсени акылдашат, баласын эркелетет, энесине күйүмдүү карайт. Ысмайылдын мүнөзүнө мындай өзгөртүүлөрдү киргизүүдөгү автордун максаты – Ысмайылды көнүмүш образ катары берүүдөн качып, окурмандарды терең ойлонто турган каармандын образынын жаңы жактарын түзүү. Бул Ысмайылдын оң каарманга айланды дегендикке жатпайт. Натыйжада жазуучу качкындын ички дүйнөсүнүн призмасы аркылуу көп проблемаларды алып өтөт. Каармандын образынын ар тараптуулугу мурдагы текстке полемикалык ой жүгүртүүгө мүмкүндүк берет.

Кийинки вариантта Ч.Айтматов Ысмайылдын энесин чыгарманын активдүү жана жандуу каарманына айланткан. Кемпир баласынын тагдырына эми кайдыгер мамиле кылбайт. Жалгзызынын башына түшкөн оор мүшкүлдү энелик мээрим менен бөлүшкүсү келет. Жашоодогу ичер суусу түгөнүп бараткан кемпирдин бир гана тилеги бар – Ысмайыл үй-бүлөсү менен кармалбай, кырсыкка учурабай, аман-эсен тезирээк Чаткалга ооп кетсе экен. Кыштакта калууну чечкен өзүнүн тагдырына эмес, балдарынын келечегине тынчсызданат.

Ысмайыл энесинин жалгыз калышына макул болбойт. «Мойнума көтөрсөм да алып кетем» деп ант берет. Сейде болсо кайненесинин көңүлүн көтөрүп күйөөсүнүн пикирине кошулат. Бул жерде эч кандай жасалмалуулук, ишенбөөчүлүк байкалбайт. Себеби, бир кезде Ысмайыл да адам катарында болгон, энесин, улуу адамдарды сыйлаган.

Жазуучу окуянын өнүгүшүн, каармандардын образындагы жаңы штрихтерди өзүнчө финал катары баамдалган Ысмайылдын энеси Бексааттын ооруп дүйнөдөн кайтышына даярдап келген. Анткени эненин өлүмү Ысмайыл үчүн орду толгус жоготуу болмок. Каармандын көркөм табиятындагы жаңы табылгалар жазуучу тарабынан ишенимдүү берилгендиктен, анын ички дүйнөсүндөгү азапка кошулган арман-күйүтү буркан-шаркан болуп чыгар. Энеси уулунун келечек тагдыры жөнүндө тынчсызданып жатып, өлүмгө баш ийгенин билет. Кемпирдин жаны чыгып баратканында жанында болбой, бир ооз керээзин укпай, бир ууч топурак сала албай, тоо-ташта тентип жүргөнүнө арданат. Абийирдин алдында сынганын жана турмуштун моралдык соккусун алганын туят, адамга берилген бир жолку жашоону кордоп жашаганы үчүн өкүнөт, өмүрү өлүмгө барабар экендигин сезет. Энеден айрылуу эпизоду – Ысмайылдын адамдык сезимин терең ойготуунун, турмуштук басып өткөн жолундагы жаза басууларын түшүнүүнүн жолу сыяктуу. Жазуучунун чеберчилиги – эненин ыйыктыгы жөнүндөгү ойду качкын Ысмайылдын аң-сезимине жасалма түрдө көчүрүп койбой, каармандын өзү билип, өзү туйган дүйнө менен бирдикте көрсөткөнүндө. Окуянын өнүгүшү да автордук позициянын реалдуулугун ар тараптан шарттап турат.

Ысмайылдын энеси элдик салт менен коюлуп жатканда ал ошол жакын жерде туруп, энесине топурак сала албай, жашынып акмалап турат. Мына ушул эпизоддогу Ысмайылдын психологиялык толгонууларын курч драматизм аркылуу берет. Анан баш каарман түн катып

жашырынып келип, энесинин мүрзөсүн кучактап отурган сценада драматизм ого бетер күчөтүлүп, тереңдетилип берилет. Ысмайылдын анык трагедиясы ушунда жатат. Көрсө, адам адам менен гана адам экен. Коом менен адамдын карым-катышынын диалектикасы мына ушунда камтылган. Бирок, кээ бир учурда Ысмайыл сыяктуу жеке өзүмчүл, карөзгөй, таш боор сапаттарга ээ адамдар ушинтип, тирүү туруп санда жок болуп катардан чыгып калат. Мезгил, шарт менен жеке адамдын келишпестиги пайда болот. Автор ушул карама-каршылыктуу маселелерди көркөм иликтөөгө алып, ар кыл адам мүнөздөрүн чебер ачып берүүгө жетишкен.

Колдонулган адабияттар:

1. Ашымбаев Б. Ч.Айтматов, Ф., 1965
2. Акматалиев А. Чыгармачылык боордоштук. 1985, 20-б.
3. Айтматов Ч. Лицом к лицу. Повесть. Лит. Кирг. №3
4. Кебекова Б. Ч.Айтматовдун алгачкы аңгемелериндеги чеберчилик маселелери.// Ала-Тоо, 1964 №3
5. Үкүбаева Л. Ч.Айтматовдун каармандарынын көркөм дүйнөсү. -Ф, 1984, Б.2008-32-37б